

214. – Арк. 10 – 12; 22. Там само. – Спр. 214. – Арк. 42 – 43; 23. Там само. – Спр. 214. – Арк. 42 – 43; 24. Там само. – Ф. 344 т. – Оп. 1 т. – Спр. 80. – Арк. 12; 25. Там само. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 953. – Арк. 1; 26. Просвіта. Місячник освіти – виховання – культури. – 1936. – Ч. 1. – С. 19; 27. ДАТО. – Ф. 317. – Оп. 1. – Спр. 30. – Арк. 6; 28. Народня Просвіта. – 1926. – Ч. 1 – 2. – С. 92; 29. Там само. – С. 91; 30. Там само. – С. 93; 31. Просвіта. Місячник освіти – виховання – культури. – 1936. – Ч. 1. – С. 19; 32. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 283. – Арк. 1; 33. Життя і знання. – 1934. – Ч. 4. – С. 111; 34. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 6370. – Арк. 16 – 18; 35. Народній Ілюстрований Календар Товариства «Просвіта» на переступний рік 1936. – Львів, 1935. – С. 72 – 73; 36. Вісти з філії Т-ва «Просвіта» ім. М. Шашкевича у Львові. – Львів, 1934. – С. 1 – 2; 37. Інструкція і методичні вказівки для навчання неграмотних. Видання Товариства «Просвіта». – Львів, 1932. – С. 4; 38. Там само. – С. 5; 39. Магальяс С. Значіння, організація й методика освітньої та виховної праці самоосвітніх гуртків у читальнях «Просвіти» // Порадник для самоосвітніх гуртків. – Львів, 1934. – С. 5; 40. Народня Просвіта. – 1926. – С. 40; 41. Народній Календар Товариства «Просвіта» з літературним збірником на звичайний рік 1921. – Львів, 1920. – С. 12; 42. Магальяс С. Освіта й виховання. Методика освітньої праці. Загальні уваги // Життя і знання. – 1933. – Ч. 6 (69). – С. 188; 43. Магальяс С. Порадник для освітників. Форми і методи освітньої праці. – Львів, 1933. – С. 14; 44. Життя і знання. – 1928. – Ч. 4. – С. 97; 45. Життя і знання. – 1928. – Ч. 3 (15). – С. 69; 46. Життя і знання. – 1934. – Ч. 4. – С. 111; 47. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 214. – Арк. 30; 48. ДАТО. – Ф. 294. – Оп. 1. – Спр. 178. – Арк. 1 – 10; 49. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 165. – Арк. 12; 50. Бюлетень Філії «Просвіти» в Калуші. – Калуш, 1936. – С. 2.

Н.М. Хоменко

ЖИТЛОВІ ПРОБЛЕМИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УРСР (1950 – СЕРЕДИНА 1960-Х РР.)

Упродовж двадцяти післявоєнних років у радянській країні залишалися не вирішеними ряд проблем соціально-побутового характеру. З метою розв'язання однієї з них – житлової – у 1957 р. М. Хрущов проводить житлову реформу. Як наслідок, протягом 1958-1960 рр. в Україні будується майже мільйон квартир – «хрущовок» – з усіма комунальними вигодами, загальною площею 43,8 млн. м². Таке житло одержали 4,2 млн. осіб. Проте, незважаючи на високі обсяги житлового будівництва, проблема житла залишалася найбільш актуальною і невирішеною, насамперед через постійний приплив у міста сільської молоді та молоді з інших міст на навчання та роботу¹.

Проблеми молоді 1950-1960-х рр. здебільшого вивчалися у контексті історії вищих навчальних закладів, молодіжних та національних рухів. Матеріальне ж становище та побут студентів було або поза увагою багатьох дослідників даного періоду, або досліджувалося досить фрагментарно (Т.Пашиніна, Р.Ковалюк., О.Сергійчук²), хоча матеріальні проблеми істотно впливали на якість навчання та на громадську активність студентської молоді, яка мала стати міцною опорою комуністичного устрою.

Основу для підготовки даної розвідки склали архівні матеріали, збірки документів вищої школи, періодичні видання, спогади, а також дослідження В. Даниленка, О. Зубкової, Л. Ковпак, В. Барана³.

Кількість студентів у вищих навчальних закладах УРСР стрімко зростала з року в рік. Більшу частину з них становила приїжджа молодь, яка мала гостру потребу в житлі, оскільки в кінці 1950-х – середині 1960-х рр. гуртожитків було мало, а їх будівництво велося повільними темпами. Приїжджі студенти вирішували свої житлові проблеми у такий спосіб кому вдавалося поселитися до гуртожитків (плата за них становила в усіх ВНЗ 10 крб., за користування білизною – 5 крб.⁴), кому Міністерство вищої освіти СРСР виділяло кошти на оренду квартир (щорічно 300 крб.⁵), а хто змушений був винаймати «куток» (місце в приватних квартирах), яке коштувало від 50 до 100 крб.⁶.

Директори інститутів систематично доповідали про неспроможність забезпечення своїх студентів житлом у гуртожитках. Зокрема, у червні 1953 р. у листі до першого секретаря ЦК КП України О.Кириченка директор Львівського політехнічного інституту доц. Ямпольський повідомляв про те, що у наступному 1954 навчальному році планувалося зарахувати 1800 студентів і лише 310-х із них (17%) можна було поселити до гуртожитків (за рахунок випускників), інші ж 1500 (83%) могли розраховувати тільки на «кутки». Всього у 1953 р. у цьому ВНЗ на квартирах мешкало 800 осіб⁷.

У березні 1954 р. секретар партбюро Мелітопольського інституту механізації та електрифікації А.Шуткін доповідав секретарю ЦК КПУ Кириченку про те, що контингент студентів цього ВНЗ у 1954 р., порівняно з довоєнним періодом, виріс удвічі й нараховував 1300 осіб, з яких у гуртожитку проживало лише 180 (14%). Решта (86%) винаймала кімнати у приватних квартирах,

.....
 сплачуючи при цьому 50-70 крб. з особи. Таке розміщення студентів, за словами секретаря, ускладнювало «проведення виховної роботи серед студентства»⁸

Щороку житлове питання повністю не вирішувалося з ряду об'єктивних причин. Одна з них полягала в тому, що в 1950-х рр. Міністерство вищої освіти СРСР перебувало у важкому фінансовому стані, тому ВНЗ через відсутність коштів змушені були припинити передбачене планом капітальне будівництво вузівських споруд, зокрема, гуртожитків. Наприклад, встановлений об'єм капітального будівництва на 1955 р. не був забезпечений фінансуванням у сумі п'яти мільйонів крб., тому що із асигнувань 1955 р. частина грошей пішла на виплату заборгованості за виконання робіт у 1954 р. (2515 тис. крб.), 252500 тис. крб. інститути мали дістати, мобілізувавши свої внутрішні ресурси, яких не було»⁹.

У 1957 р. президія Всесоюзної центральної ради профспілок, яка здійснювала нагляд за діяльністю ВНЗ, звернула увагу на незадовільне матеріально-побутове обслуговування студентів у багатьох навчальних закладах Міністерства вищої освіти СРСР. Так у гуртожитках Київського політехнічного інституту на одного студента припадало по 2-3 м² житлової площі, а Харківський інженерно-економічний і ряд інших ВНЗ УРСР узагалі не мали гуртожитків. Близько 100 тис. студентів проживали в приватних квартирах. При цьому, за умов нестачі житла у гуртожитках, 120 тис. м² його площі займали сторонні особи та організації. У 1957 р. вийшла постанова Ради Міністрів УРСР про повернення ВНЗ студентських гуртожитків відомствами та виконкомами місцевих рад депутатів, яка, однак, не виконувалася. Крім цього, Міністерство вищої освіти УРСР систематично відставало від плану будівництва приміщень гуртожитків. За 1954-1956 рр. він був виконаний лише на 80% (20% – 65 тис. м² житла – потрібно було ще збудувати). За чотири місяці 1957 р. виконання плану становило 9,6%¹⁰. П'ять ВНЗ Міністерства вищої освіти УРСР продовжували залишатися без гуртожитків і у 1959-1960 рр. (зокрема, Запорізький машинобудівний, Одеський кредитно-економічний, Харківський юридичний інститути)¹¹.

У 1966 р. в УРСР при загальній житловій площі усіх студентських гуртожитків 223,7 тис. м² на одного студента припадало 2,7 м² при нормі 4,5 м². Загальна навчально-лабораторна площа становила всього 825,2 тис. м², або 5,7 м² на одну особу (при нормі 12 м²). До кінця сьомої п'ятирічки, навіть при повному виконанні планів капіталовкладень та уведення в дію об'єктів, передбачених планом, житлова площа гуртожитків мала збільшитися на 38,75 тис. м² і скласти 263,45 тис. м². Але при цьому середня площа житла на одного студента мала зменшитися до 2,42 м²¹².

Динаміка забезпеченості учбово-лабораторними приміщеннями та гуртожитками на 1958-1967 рр.

Роки	Навчальна площа м ² (на одного студента)	Площа гуртожитків м ² (на одного студента)
Початок 1958 р.	5,02	2,60
Початок 1959 р.	5,52	2,65
Початок 1960 р.	5,90	2,54
Початок 1961 р.	5,76	2,92
Початок 1962 р.	5,76	2,70
За проектом плану на кінець 1965 р.	4,55	2,45

Студенти, які були забезпечені житлом у гуртожитках, не завжди мали відповідні умови для проживання та навчання, оскільки більшість з них перебувало в аварійному та антисанітарному стані. Про це свідчив, зокрема, лист від групи студентів Київського інституту театрального мистецтва ім. Карпенка-Карого (1954), які звернулися до секретаря ЦК КПУ Кириченка за допомогою. Вони проживали в аварійному приміщенні синагоги на Сталінці, де стіни трималися на тимчасових підпорах, стеля і фундамент руйнувалися; через підвищену вологість у кімнатах розповсюджувалася цвіль, яка сприяла різним захворюванням, зокрема, туберкульозу. В одній кімнаті мешкало 45 осіб. Студенти неодноразово, починаючи з 1947 р., зверталися з листами до міських та республіканських організацій, до Ради Міністрів УРСР, до преси (газета «Правда»). Але позитивних зрушень не відбувалося. Відсутність гуртожитків перешкоджала набору студентів у цей ВНЗ із периферії¹³.

У подібній критичній ситуації перебували і мешканці студентських гуртожитків Львівського педагогічного інституту. Так у гуртожитку №5 більшість кімнат мали вологі стіни, водостоківі труби протікали, в гуртожитках №№ 1 і 2 у деяких кімнатах були відсутні шафи та тумбочки. Така ж ситуація була і в гуртожитках Київського університету¹⁴. Анонімний лист від студентів Львівського політехнічного інституту, який надійшов до редакції газети «Радянський студент» у 1954 р., ще раз підтверджував те, що такі проблеми були притаманні всім ВНЗ УРСР повоєнного десятиліття. «Говорим о тяжелых условиях бедняков, учащихся в странах капитала, – писалось в листі, – а почему

.....
Вы не заглянете в общежития советских студентов. Вы здесь увидите ужас. Об этом пусть лучше пишет ваша «Правда», а не о студентах Турции, США, Испании... Общежития на улице Сталина далеко хуже, чем казармы для политзаключенных. Сырые, грязные, текут. Окна худые... Студент пусть идёт до дяди и платит ему за угол 100 рублей, получает он или не получает стипендии¹⁵». Причини такого стану часто були в тому, що керівництво ВНЗ порушувало фінансову дисципліну: кошти, які відпускалися на утримання студентських гуртожитків, йшли на витрати, які до гуртожитків ніякого відношення не мали¹⁶.

Однак, за результатами перевірки цього листа відповідною комісією на ім'я І. Назаренка та М. Гречухи було відправлено довідку, яка містила протилежну інформацію. У ній йшлося, що студентські гуртожитки були відремонтовані, умебльовані і знаходилися у належному санітарно-гігієнічному стані, існувала лише проблема перенаселення: на загальній площі 9857 м² мешкало 2600 осіб і, щоб її вирішити, інститут будував ще два типових гуртожитки на 900 місць¹⁷.

Звичним явищем була ситуація, коли навчання у ВНЗ вже починалося, а поточний ремонт у гуртожитках не був завершений. У багатьох помешканнях студентів були відсутні побутові столи на кухнях, читальні зали, кімнати для прання та сушіння білизни; спостерігалась мала кількість розеток. Через незасклені вікна в кімнатах було холодно та вогко (Харківський політехнічний та сільськогосподарський інститути)¹⁸.

Про умови проживання в гуртожитку один з випускників Харківського університету 1955-1960 рр. С.Кравцов згадує так: «Благоустрій житла – поняття було відносне. Адже в той час наявність системи опалення, водостоку та туалету – вже було благоустроєм... Відсутність теплої води комфорту не добавляло... Митися доводилось в лазні, та що на Толкачівці, там надавалась довідка про «прожарку» білизни, – очевидно для запобігання поширенню різним хворобам. – Тільки після того, – згадує він, – один раз на десять днів кастелянша видавала білизну¹⁹».

У кімнатах у 50-ті рр. жили по 5-6 осіб, але, як зауважував В.Кравцов: «в молодості на такі речі не зважаєш... діти війни були не примхливі²⁰». За його словами, вже з середини 60-х рр. ситуація в побутовому плані покращується. Кімнати мали стандартне облаштування: кожна була розрахована на чотирьох осіб. У них стояли металеві ліжка з м'яким інвентарем (матраци, ковдри, пір'яні подушки, білизна), біля кожного ліжка були тумби або приліжкові столики, біля вікна обов'язково був стіл з настільною лампою, крім того надавалися рушник, чайник, репродуктор, шафа для одягу та вішалка. Дівчата свої кімнати оформлювали різними листівками, статуетками, кольоровими етикетками від консервних банок²¹.

У гуртожитках організували кімнати для відпочинку, де можна було подивитися телевізор, послухати радіо, пограти в шахи, шашки, настільний теніс, почитати газети. Для навчання також передбачалася спеціальна кімната з 10 маленькими столиками, з настільними лампами, 20 стільцями, класною дошкою, географічною картою тощо. Крім того, студентські гуртожитки вже мали кімнати для прання²². Для того, щоб хоч якось заохотити студентів покращувати свій побут, слідкувати за порядком, організувалися конкурси на кращий гуртожиток або огляд-конкурс кімнат²³.

В.Кравцов згадує, що в університеті кожного вечора комісії студентського комітету проводили жорстку перевірку санітарного стану кімнат. Переможцям за результатами місяця надавалася в користування радіола до визначення наступного переможця. Але були випадки, коли створені при радах санітарні комісії (чистоту в кімнатах оцінювали за 5-бальною системою) в більшості випадків до своїх обов'язків ставилися формально, іноді без перевірки ставили в журналі всім «відмінно»²⁴.

Кожен рік Міністерство вищої освіти СРСР спільно з президією Центрального комітету профспілок робітників вищої школи організували соціалістичні змагання серед ВНЗ СРСР на краще культурно-побутове обслуговування студентів, які мешкали в гуртожитках та студмістечках країни. Переможці отримували премії у вигляді грамот та грошових дотацій. Перші премії становили суму у розмірі 10 тис. крб., другі – 7 тис. крб., а треті – 4 тис. крб. Серед номінантів 1951 р. за найкращі побутові умови в студентських гуртожитках СРСР із 41 премії 7 отримали українські гуртожитки, а в 1954 р. – із 30 всесоюзних премій їм дісталось 10²⁵.

У 1958 р. за рішенням XIII-го з'їзду ВЛКСМ гуртожитки перейшли на систему самообслуговування задля «виховання культури студента у його відношенні до праці»²⁵. Таке рішення мало певні позитивні наслідки. Так у 1960 р. секретар комітету ЛКСМУ Харківського автодорожнього інституту О. Гончарук зазначав, що самообслуговування прижилося в побутовому житті студентства: «...Інститут у результаті самообслуговування мав кожен рік до двохсот

карбованців заощаджень, що використовувалися для придбання додаткового обладнання для гуртожитків»²⁶.

Отже, побутове становище студентської молоді у ВНЗ УРСР в 50-60-х рр. було надзвичайно складним. Головна причина полягала в тому, що держава недостатньо фінансувала систему вищої освіти. Незабезпеченість студентів житлом була, переважно, наслідком боргів держави минулих років. Вона набула хронічного характеру й стала нормою. Будівництво гуртожитків велося занадто повільними темпами, кількість студентів зростала. Керівництво ВНЗ у більшості випадків змушене було покладатися на власні сили. Іноді ситуацію ускладнювало також несумлінне ставлення деяких керівників до своїх обов'язків. Такий стан речей негативно відображався на студентському добробуті.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ковпак Л. В. Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ ст. (1945 – 2000 рр.). – К., 2003. – С.47,48; 2. Сергійчук. О. М. Вища школа України в умовах лібералізації суспільного життя в 19453 – 1964 рр. Дис. ...канд. іст. наук: 07. 00. 01. – Переяслав - Хмельницький, 2002; Пашиніна Т.С. Молодіжний рух в Україні в II половині 50-х – 80-х рр. ХХ ст. – К., 2004; Ковалюк Р. Український студентський рух на західних землях. ХІХ–ХХ ст. – Л., 2001; 3. Даниленко В.М., Баран В.К. Україна в умовах системної кризи (1946-1980 роки) // Україна крізь віки. Т. 13. – К., 1999; Баран В.К. Україна 1950 – 1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. – Л., 1996; Зубкова Е. Ю. Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945-1953. – М., 1999; Ковпак Л. В. Соціально-побутові умови... – С.47; 4. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України). – Ф. Р. 4621. – Оп.7. – Спр.103. – Арк. 47; Высшая школа. – Основные постановления, приказы и инструкции. – М., 1957. – С. 475; 5. ЦДАВО України. – Ф. Р. 4621. – Оп.1. – Спр. 84. – Арк.33; 6. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 41. – Спр. 117. – Арк. 99; 7. Там само. – Спр. 2732. – Арк. 141; 8. Там само. – Спр. 3667. – Арк. 49–50; 9. ЦДАВО України. – Ф. Р. 4621. – Оп.1. – Спр. 6.– Арк. 147; 10. Там само. – Спр. 62. – Арк. 1; Высшая школа. – Основные постановления... – С. 476; 11. ЦДАВО України. – Ф. Р. 4621. – Оп.1. – Спр. 161. – Арк. 10; 12. ЦДАВО України. – Ф. Р. 4621. – Оп.1. – Спр. 251. – Арк. 52, 53; 13. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.41. – Спр. 107. – Арк. 204; 14. Вестник высшей школы. – 1953. – №12. – С.3; ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.24. – Спр. 2732. – Арк. 176; 15. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.24. – Спр. 3524. – Арк. 80–92; 16. Высшая школа. – Основные постановления... – С. 476; 17. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.24. – Спр. 3524. – Арк. 89; 18. Там само. – Спр. 3794. – Арк. 16; 19. Из ответов на анкету. Кравцов В.С. Харківський історіографічний збірник. – Х., 2006. – Вип. 8. – С. 221; 20. Там само; 21. ЦДАГО України. – Ф.7. – Оп.17. – Спр. 566. – Арк. 25; 22. Бюллетень Министерства высшего и среднего специального образования. – 1968. – №3. – С.13–15; 23. ЦДАВО України. – Ф. Р. – 4621.– Оп.7. – Спр. 157. – Арк. 153; 24. ЦДАГО України. – Ф. 7. – Оп.17. – Спр. 566. – Арк. 25; 25. Бюллетень Министерства высшего образования СССР. – 1954. – № 11. – С.17, 18; 26. ЦДАГО України. – Ф.7. – Оп.17. – Спр. 563. – Арк. 3; 27. Там само. – Спр. 570. – Арк. 106.

О.Г. Лойко

ІНТЕЛІГЕНЦІЯ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА 1950-Х – 1960-Х РР.

Інтелігенція як соціальний і культурний феномен привертає увагу багатьох дослідників, тому що вона в концентрованому вигляді відбиває історію народу і його культури і значною мірою є їх творцем. «Інтелігенція – це носій національної свідомості народу в найвищих її формах, це сила, яка акумулює його історичний і культурний досвід, створює притаманні народу культурні цінності. Вивчаючи історію інтелігенції, дослідник має справу з квінтесенцією історії країни, народу, нації».¹ У повному обсязі це стосується української інтелігенції. У жодній країні світу інтелігенція не відігравала такої ролі у формуванні громадської думки і не користувалась таким моральним авторитетом. Вітчизняна інтелігенція подала зразки подвижницького служіння народові, але водночас, навела вражаючі приклади конформізму.

У другій половині 1950-х – 1960-ті роки вперше за радянську історію України українська інтелігенція стала відносно самостійною культурною і соціальною силою і виявила значний культурний, соціальний і політичний потенціал, зразки високих мистецьких надбань. Саме інтелігенція періоду «відлиги» стала на чолі національного руху в кінці 1990-х, сприяла народженню незалежної України, дала генерацію людей, що тепер є її керівниками.

У 50-60-х роках інтелігенція була представлена рухом шістдесятників і дисидентів, вона перебрала на себе функції громадянського суспільства, носія і виразника національних цінностей. Цей феномен – майже класична форма інакомислення – виник в умовах закритого суспільства, тоталітаризму. Як не парадоксально, але сприяла його появі саме та держава, яка стільки зробила,